

Семененко Л. М.

кандидат філологічних наук, доцент

КПІ ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ДИСКУРС СВОБОДИ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ

ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОСІННЯ КАЗКА»

У статті розглядаються особливості творчої реалізації дискурсу свободи в драматичній поемі Лесі Українки «Осінь Казка». Автор розкриває специфіку змісту та виявів означеного дискурсу на матеріалі персонажів твору, конфлікту та колізій, символики. Виокремлюються різні грані творчого стилю драматурга, пов'язані з дискурсом свободи.

Ключові слова: драматична поема, дискурс, свобода, неоромантизм.

В статье рассматриваются особенности творческой реализации дискурса свободы в драматической поэме Леси Украинки «Осенняя Сказка». Автор раскрывает специфику содержания и проявлений указанного дискурса на материале персонажей произведения, конфликта и коллизий, символики. Выделяются различные грани творческого стиля драматурга, связанные с дискурсом свободы.

Ключевые слова: драматическая поэма, дискурс, свобода, неоромантизм.

In the article the features of creative freedom in implementing discourse Lesya Ukrainka's dramatic poem «Autumn Tale». By revealing the specific content and expressions appointed discourse on the material character of the work, conflicts and collisions, symbols. Distinguishes different facets of creative style playwright associated with the discourse of freedom.

Keywords: dramatic poem, discourse, freedom, neoromanticism.

Драматична поема Лесі Українки «Осінь Казка» посідає дещо окреме місце в доробку поетеси. Вважається, що цей твір став відгуком авторки на революційні події 1905 р., проте зміст твору, безперечно, набагато ширший. Твір написаний на початку ХХ століття, тобто в той час, коли в Україні активізувалися пошуки нових шляхів художнього осягнення світу, що отримали назву раннього українського модернізму. Неоромантичний дискурс проблеми, який теоретично обґрунтовувала та втілювала в художніх текстах Леся Українка, передбачав, серед іншого, визнання волі як рушійної сили людського буття, а, отже, проблемі свободи / несвободи особистості в межах презентації повноцінного буття надавалися чіткі пріоритети.

Твір «Осінь Казка» по-різному оцінюється літературознавцями. Дослідники радянської доби вбачали у цьому творі прагнення Лесі Українки піднести ідеї робітничого руху та боротьби за соціальне звільнення. Сучасні дослідники відзначають у драматичній поемі «Осінь Казка» передусім національний контекст, тобто втілення боротьби України за звільнення від

будь-якого гніту (В. Агєєва [Агєєва 2001], А. Матющенко [Матющенко 2004], Л. Масенко [Масенко 2000]). Слушну думку висловила також Л. Дем'янівська, яка стверджувала, що *«провідний мотив твору – це віра в торжество Волі...»* [Дем'янівська 1984: 48].

Метою статті є з'ясування особливості художнього втілення дискурсу свободи у драматичній поемі Лесі Українки «Осінь Казка».

Специфічним для твору є, передусім, те, що Леся Українка не презентує й не переосмислює у драматичній поемі світові сюжети, а натомість використовує фольклорні (або близькі до них) образи та елементи: дійовими особами визначені Принцеса, Лицар, три дівчини (пряха, швачка, ткаля), скляна гора та інші. У цьому сенсі «Осінь Казка» виразно корелює із «Лісовою піснею». Казково-романтичні образи об'єднані в опозиційні пари із реалістично, навіть натуралістично приземленими: блискуча скляна гора сусідить із брудним свинарником, Принцеса в білому вбранні існує поруч із брудними людьми, які перебувають у болоті, паралельно із образом Лицаря подаються образи Будівничого та робітників. Така подвійність унаочнює опозиційність висловлених ідей, а також складність вибору, який здійснюють у творі центральні дійові особи в межах дискурсу свободи.

Ключовим поняттям в аналізованому дискурсі є визначення свободи та її сенсу, втілене в колізіях провідних персонажів твору. Показово, що в дискурсі свободи одним із чільних постає поняття боротьби за волю, її змісту, учасників, мети та шляхів реалізації. Для Принцеси мрія бути принцесою, а не простою дівчиною-«босоніжкою» поєднується із болісним визнанням того, що здійснення мрії обертається втратою будь-якої свободи:

*Аж смішно,
як марила колись я день і ніч
принцесою зробитись чепурною,
багатою і гордою такою,
щоб навіть приступить ніхто не смів.
Ну от, принцесою пастушка стала.*

Вже так що неприступною [Леся Українка 1981: 11].

Втрату Принцесою волі розкрито за допомогою символу скляної гори, на якій перебуває персонаж, та атрибутів, із цим символом пов'язаних: ув'язнення, марна беззмістовна робота, неможливість вільного спілкування, самотність тощо. Натомість звільнення постає результатом вибору, але тягне за собою низку інших виборів, не менш важливих, ніж рішення скотитися з гори в бік «свинячий»: біля підніжжя кришталевої гори зранена Принцеса обирає шлях, пов'язаний з борцями за волю, тобто знаходить однодумців у боротьбі:

*... І я розбита, любий,
але нова вступає в душу сила,
одвага в серці будиться, як гляну
на се нове життя, нову роботу* [Леся Українка 1981: 30].

Важливо, що Принцеса намагається підтримати Лицаря, відновити його прагнення до свободи:

*... але й те я знаю,
що крила знов на волі виростають
у соколів приборканих* [Леся Українка 1981: 31].

Окреме місце в презентації дискурсу свободи надано образу Лицаря як такого, що має високі ідеали, здатність передати їх іншим, а потім цим ідеалам зраджує. Парадигма волі як свободи для Лицаря у творі окреслена цілком прозоро: спочатку він виступає за звільнення від «всесвітнього тирана», пізніше впадає в розпач, перебуваючи у в'язниці:

*Ой, що я можу в сій глухій темниці?
Об слизькі стіни битись головою,
додолу впасти з розпачу і туги
і землю гризти...* [Леся Українка 1981: 4]

Звільнений Служебкою, Лицар потрапляє в залежність вже від неї і це змушує його ще раз переглянути свої ідеали. Зрештою, вирвавшись на свободу, Лицар намагається піднятися на скляну гору, але перша невдача ще раз змінює його ставлення до свободи: він готовий здатися на милість короля-тирана,

проти якого так палко виступав («той порив порвав мені востаннє ржаву душу» [Леся Українка 1981: 35]). Позичуючи Лицаря як благородного захисника прав простих людей на початку твору, авторка деталізує, як змінюються погляди персонажа під тиском несвободи. Масштабність цих змін яскраво виявлено в колізіях Лицаря та Принцеси. Лицар відступається від боротьби та звинувачує Принцесу в легковажності. Відмова Лицаря від боротьби за свободу підкреслена своєрідним засудженням авторки: до нього залицяється Служебка, Лицар ховається у свинарнику, видає «невиразний звук, щось середнє між людським криком і звірячим». Після звинувачень у невірності Лицаря покидає навіть Принцеса, яка не лише його кохала, але й сприйняла від нього ідеї свободи та боротьби за неї:

*Лицарю,
я дякую тобі за стидкі речі, –
тепер мені тебе не трудно кинуть.
Ти, певне, знов здоровим, дужим станеш,
але для мене ти вже вмер. Я друга
сьогодні поховала, може, завтра
зустріну ворога...* [Леся Українка 1981: 36]

Відмовившись від боротьби та шляху до свободи, зневірений Лицар залишається цілком самотнім, «понуро, сидячи нерухомо на низькому уступі».

Активними поборниками волі постають у драматичній поемі «Осіння Казка» Будівничий та робітники, які вже не хочуть будувати та руйнувати хліви для худоби, в'язниці та шпиталі для божевільних («Хлопці, не даваймо! Доволі з нас тих тюрем і шпиталів!» [Леся Українка 1981: 23]). У творі зроблено акцент на тому, що, здійснивши вибір на користь свободи та боротьби за неї, Будівничий, майстри та робітники готові йти до кінця, не лише прорубаючи шлях на гору, але й закликавши на допомогу товаришів:

*Чей єсть у нас товариші вірненькі,
чей озовуться на братерський поклик,
чей не дадуть нам пропадати марне!* [Леся Українка 1981: 27].

Персонажі свідомі того, що боротьба за волю неможлива без жертв, про це свідчить домінанта атрибутики, пов'язаної із червоним кольором: червоні короговки, червона одежа, червоне покривало Принцеси. Робітники й Будівничий позиціонуються як персонажі, що мають віру, цілеспрямовані, готові боротися до кінця:

... Рубаймо

в горі щаблі, щоб нам стояти твердо

і щоб дістатися на гору...

На гору досягнути нелегко,

зате з гори зручніше боронитись [Леся Українка 1981: 26].

До групи борців авторка долучає і Принцесу, для якої теж знаходиться місце у спільній справі. Марна робота, якою була зайнята Принцеса на горі, виявляється потрібною в новому середовищі: Принцеса-майстриня вишиватиме робітникам цеховий значок.

Опозиційними до образів Будівничого та робітників є постаті Служебки, Пастуха та підпaskів, які, по суті, є виконавцями волі короля-тирана. Показово, що Служебка, звільнивши Лицаря із королівської в'язниці, замикає його у власну, керуючись особистими інтересами. Зміна у ставленні Служебки до Лицаря-в'язня підкреслена зміною її мовлення: місце улесливих слів посідають згрубілі слова та зневажливі вислови. Для Служебки свобода як така не має значення, важливими є лише власні бажання. Зрештою, саме Служебка побіжить «до короля на скаргу». Відносно Служебки у творі сказані слова, що підкреслюють екзистенційну сутність аналізованого дискурсу:

Хто визволиться сам, той буде вільний,

хто визволить кого, в неволю візьме [Леся Українка 1981: 17].

Образ Пастуха, хоч і поданий фрагментарно, в контексті теми має виразне функціональне навантаження: персонаж як належне сприймає накази короля, він же хоче віднести до королівського шпиталю (фактично назад до в'язниці) поранених Принцесу й Лицаря. Саме із Пастухом, Служебкою та підпaskами борються робітники та Будівничий, що відзначено в ремарці: «Спершу

борються голими руками, потім ідуть в діло палиці, кілки й каміння» [Леся Українка 1981: 23].

Предметно-символічним вираженням свободи / несвободи у творі постає скляна (кришталева, льодова) гора. Гора та її підніжжя є центральним місцем дії. Саме на вершечку цієї гори перебуває ув'язнена Принцеса. Підніжжя гори заляпане кров'ю і брудом. На цю гору намагаються піднятися рятівники Принцеси, на неї ж піднімаються робітники та Будівничий. Скляна гора постає своєрідним символом, який має ряд як споріднених, так і опозиційних значень, пов'язаних із різноманітними аспектами свободи та боротьби. Зокрема, Принцеса оцінює кришталеву гору як знак неволі, проте Майстер переконаний, що «неволя одинокій, а вкупі буде воля!» [Леся Українка 1981: 25].

Позатекстовим персонажем, який презентує крайній вияв дискурсу несвободи, є король. Його діяльність, спрямована на зміцнення влади, негативно оцінюється апологетами свободи. Саме проти тиранії короля виступає Лицар у зав'язці твору, вбачаючи в королівській владі загрозу для людей, а в королі її безпосереднє втілення. «Ненавидіть всесвітнього тирана» [Леся Українка 1981: 11] навчилася Принцеса. Владність короля підкреслена навіть листом до коханої Принцеси, яку хоче зробити дружиною:

*Принцесо, час покинути химери!
Волим тобі пробачити ласкаво
поводіння зрадливе й недоречне
і нашою дружиною назвати,
і королевою вінчати привселюдно,
якщо покаєшся й попросиш пільги [Леся Українка 1981: 12].*

За наказом короля на місці хлівів для худоби буде збудовано шпиталь, проте не звичайний, а своєрідний:

*Тюрма для божевільних! Добра штука!
Се вигадав один учений лікар
і написав про те грубезну книгу,
а наш король йому дав нагороду
і вже тепер новий наказ готує,
кого вважати треба божевільним,*

хто має «право на шпиталь довічний [Леся Українка 1981: 19].

Також відзначено підступність короля, який знайшов спосіб позбавитися Лицаря як борця, що виявлено у пристрасному монолозі Лицаря:

*О, наш король, пігмей сліпорожденний,
безсилець боязкий, уміє зручно
неславою і ганьбою боротись.*

*В той день, як він мене сюди закинув,
в той самий день він підписав декрет,
що він касує і тортури, й страту
в своїй державі – нищий лицемір!* [Леся Українка 1981: 5].

У такий спосіб розгортається основний конфлікт твору – протистояння свободи й несвободи, виявлений через текстові й позатекстові колізії та дії, вчинки, монологи персонажів. Актуальною для драматичної поеми є складність вибору особистості, що презентується як екзистенційний вибір «з волі в неволю», вибір на користь боротьби, готовність до самопожертви в той чи інший спосіб, а не спокою й особистого комфорту.

Важливою складовою неоромантичної концепції Лесі Українки є здатність особистості не залишатися самотньою на шляху пошуку свободи, знаходити однодумців, що послідовно реалізовано авторкою у драматичній поемі «Осінь Казка». Ознакою ідіостилю Лесі Українки, виявленою в аналізованому творі, є також поєднання особистісного дискурсу свободи із дискурсом боротьби за звільнення, із певними загальними ідеями.

БІБЛІОГРАФІЯ

Агеєва 2001 – Агеєва В. П. Поетеса зламу століть: Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В. П. Агеєва. – К. : Либідь, 2001. – 264 с.

Дем'янівська 1984 – Дем'янівська Л. С. Українська драматична поема / Л. С. Дем'янівська. – К. : Дніпро, 1984. – 244 с.

Леся Українка 1981 – Леся Українка. Твори: В 5 т. – Т. 2. – Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1981. – 528 с.

Масенко 2000 – Масенко Л. П. У вавилонському полоні. Теми національної та соціальної неволі в драматургії Лесі Українки / Л. П. Масенко // Українська мова та література. – 2000. – Ч. 26-27. – Додаток.

Матющенко 2004 – Матющенко А. В. Час героя: Українська драматургія першої третини ХХ століття / А. В. Матющенко. – К. : Фоліант, 2004. – 124 с.

Міщенко 1986 – Міщенко Л. І. Леся Українка : [Посібник для вчителів] / Л. І. Міщенко. – К. : Радянська школа, 1986. – 303 с.

Онишкевич 1996 – Онишкевич Л. О. Слово. Дискурс. Онтологія літературно-критичної думки ХХ ст. Проблема вибору / Л. О. Онишкевич. – Львів : Літопис, 1996. – 634 с.

Паньков 1996 – Паньков А. П., Мейзерська Т. С. Поетичні візії Лесі Українки : онтологія змісту і форми / А. П. Паньков, Т. С. Мейзерська. – Одеса : Астропринт, 1996. – 76 с.